

Marek Ławreszuk

Uniwersytet w Białymstoku

ORCID [0000-0001-8051-8106](https://orcid.org/0000-0001-8051-8106)

Prawosławny etos społeczny – definicja i wstępna charakterystyka

Abstrakt: Niniejszy artykuł formułuje i uzasadnia definicję prawosławnego etosu społecznego stanowiącego alternatywę wobec zróżnicowanych i krytykowanych w środowisku teologicznym koncepcji teologii politycznych. Opracowanie i uzasadnienie definicji prawosławnego etosu społecznego, jego umiejscowienie w przestrzeni doktryny prawosławnej, wynikające z tego przypisanie niezbędnych aksjomatów, a także wstępna charakterystyka zagadnień nim objętych pozwolą na precyzyjne określenie jego zadań, przestrzeni badawczej oraz właściwej metodologii. Realizacja wskazanych w artykule celów pozwoli na usystematyzowane przedstawienie norm relacji Cerkwi ze światem, a także ich dalszą analizę porównawczą uwzględniającą istniejące w środowisku prawosławnym zróżnicowanie, wypracowaną w Kościele rzymskokatolickim naukę społeczną Kościoła, jak również liczne koncepcje teologii politycznych.

Słowa kluczowe: teologia polityczna, prawosławie, doktryna, prawosławny etos społeczny, Cerkiew, eklezjologia

1. Wstęp

Współczesne koncepcje teologii politycznych oraz politologii religii wykazują znaczące rozbieżności dotyczące określenia przestrzeni badawczej, przyjętych założeń, ukierunkowania oraz wykorzystywanych narzędzi badawczych. Próba ich weryfikacji z perspektywy nauczania Cerkwi prawosławnej pozwalają ukazać ich ograniczenia dotyczące: nieprecyzyjnego lub błędnego określenia przedmiotu badań, zbyt wąskiej przestrzeni badawczej oraz ograniczonego postrzegania Cerkwi, którą rzeczone koncepcje traktują bądź to jako wyłącznie zhierarchizowaną instytucję, bądź też jako teoretyczną strukturę w granicach wyznaczonych doktrynalnymi ideami, lecz pozbawioną wymiaru praktycznego. Rozbieżności

i brak spójności z doktryną prawosławną, wymuszają poszukiwanie alternatywnej drogi charakteryzującej wzajemne relacje Cerkwi i świata. Analogiczne wnioski pojawiły się w prawosławnym środowisku naukowym. Obiekcje przeciwko rozpowszechnianiu się koncepcji prawosławnej teologii politycznej wyrażał m.in. Christos Yannaras, wybitny współczesny grecki teolog, który uważał ją za ideę obcą tradycji prawosławnej¹. Również autonomicznie powołane i odrębnie od siebie pracujące zespoły teologiczne Patriarchatu Konstantynopolińskiego i Patriarchatu Moskiewskiego, podjęły się przedstawienia relacji Cerkwi ze światem, które uwzględniłyby szerszą przestrzeń badawczą. Dokumenty: „Podstawy socjalnej koncepcji Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej” z 2000 roku i przyjęty w Patriarchacie Konstantynopolińskim w 2021 roku „Za życie świata. Etos społeczny Cerkwi prawosławnej” wyraźnie odrzuciły koncentrację na wyodrębnionej sferze relacji politycznych i jednoznacznie scharakteryzowały przestrzeń zainteresowań obejmującą wszelkie społeczne relacje i interakcje wspólnoty eklezjalnej². Pomimo braku analogicznego oficjalnego dokumentu Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, również w polskim prawosławnym środowisku naukowym pojawia się jednoznaczny głos o słuszności przyporządkowania kwestii relacji politycznych do szerszego zagadnienia nauki społecznej³.

Kolejne postulaty poszerzenia wyznaczonej przestrzeni badawczej pojawiły się wśród niektórych współczesnych naukowców, zdaniem których nie może być ona odseparowana od eklezjologii, która z kolei nie będzie czytelna bez jej powiązania z eklezjologią eucharystyczną, antropologią i całą teologiczną doktryną prawosławia⁴.

¹ Za: Hovorun, „Orthodox Political Theology”; Mitralaxis, „The Eucharistic Community”, 312.

² „Osnovy social’noj koncepcii”; „Ihper tis tu kosmu Zois”.

³ Kostiućzuk, *Společne nauczanie*, 126–129.

⁴ Gligorić, „Christos Yannaras’s Conception”, 261–282; Hovorun, „Orthodox Political Theology”; Kozłowski, „Z eklezjologii”, 69–86; Mitralaxis, „The Eucharistic Community”, 312–314.

2. Definicja prawosławnego etosu społecznego

Metodologiczne problemy, nazbyt ograniczona przestrzeń badawcza oraz wzajemne zróżnicowanie lub brak precyzji koncepcji politologii religii oraz teologii politycznych prowokują do przedstawienia usystematyzowanej i ujednoczonej definicji, która pozwoli na pełne i obiektywne omówienie relacji Cerkwi z otaczającym ją światem. Odpowiedzią na postulat kompleksowej analizy relacji Cerkwi ze światem dokonywany z perspektywy wspólnoty religijnej powinien być prawosławny etos społeczny.

Potrzeba poszukiwania odpowiedzi na pytania polityczne i społeczne w doktrynie religijnej jednoznacznie wskazuje na kierunek korekty w określeniu całej koncepcji. Nie powinna być ona nazywana teologią, gdyż zainteresowana jest przede wszystkim relacją ze światem, społeczeństwem, człowiekiem. Określenie „teologia” polityczna redukuje przestrzeń badawczą. Tematyka podejmowana w ramach tej koncepcji zawiera nie tyle teologię, choć te elementy są w niej obecne, ale i antropologię, i kosmologię.

Terminy: doktryna, etos, nauka lub nauczanie, wyznaczają szeroką przestrzeń badawczą, która w przeciwieństwie do terminu „teologia” nie jest ograniczona wyłącznie do Boga lub – w szerszym ujęciu – wyłącznie do relacji Boga ze światem i człowiekiem. Jeśli przyjmujemy, że analizowana przez nas dyscyplina podejmuje kwestie relacji Cerkwi ze światem, relacje te mogą być analizowane wyłącznie przez pryzmat relacji bilateralnych, opartych na instytucji religijnej z jednej strony i aparacie państwowym lub określonym społeczeństwie czy jednostkach z drugiej strony. W takim przypadku stosowanie terminu „teologia” nie jest właściwe, a samo określenie dyscypliny mianem „teologii politycznej” sugeruje niewłaściwą przestrzeń badań.

W Kościele rzymskokatolickim wykorzystywane są przede wszystkim cztery określenia „doktryna”, „nauczanie”, „myśl społeczna” oraz „socjologia” przy czym w polskiej terminologii najbardziej rozpowszechniło się określenie katolickiej lub chrześcijańskiej „nauki społecznej”⁵. Choć w rzymskokatolickim dyskursie

⁵ Góra-Szopiński, „Czym może”, 27; Papieska Rada „Justitia et Pax”, *Kompendium nauki społecznej Kościoła*.

teologicznym pojawia się termin teologia polityczna, nie jest on powszechnie przyjęty, jak również często bywa odrzucany. Skala krytyki rozciąga się od pełnej negacji aż do ostrożnego wskazania na związane z nim niejasności. Joseph Ratzinger, jeszcze przed okresem swojego pontyfikatu, jednoznacznie stwierdził, że „Nowy Testament zna «etos» społeczny czy polityczny, ale nie godzi się na jakąś teologię społeczną czy polityczną, [...] która bezpośrednio wiąże politykę, gospodarkę czy życie społeczne z metafizyką wiary, aż do niebezpiecznych granic «teokratycznej rozciągłości»”⁶.

W oficjalnych dokumentach Cerkwi wykorzystywane są określenia „etos społeczny”, „koncepcja społeczna”, „program społeczny” lub „nauka społeczna”⁷. Wykorzystany w greckich opracowaniach termin ἦθος jest tłumaczony zazwyczaj jako etos definiowany jako „ogół wzorców postępowania, norm i wartości, które są powszechnie przyjęte i obowiązujące w jakiejś grupie ludzi i stanowią o jej odrębności”, a znacznie rzadziej jako etyka, która oznacza „zespół zasad postępowania uznawanych za właściwe”⁸. Z perspektywy jednoznacznego ujęcia i precyzji terminologicznej etos jest zdecydowanie lepszym określeniem związanym nie tylko prezentacją norm i wartości stanowiących „zespół zasad” lecz również z ich recepcją, na co wskazuje wyjaśnienie: „powszechnie przyjęte i obowiązujące”⁹. Christos Yannaras wyraźnie zróznicował etykę i etos. Pierwszy termin nie obejmuje prawd egzystencjalnych, nie podejmuje ontologicznych pytań ani też nie dokonuje analizy porównawczej tego, „co człowiek robi od tego co człowiek powinien

⁶ Za: Czekalski, „Teologia polityczna”, 90.

⁷ Asproulis, „Doing Orthodox Political Theology”, 19; „Ihper tis tu kosmu Zois”; Aleksiejuk, „Podstawy społecznej koncepcji”, 95–96; Mitralaxis, „The Eucharistic Community”, 311–312; Kostiućzuk, *Społeczne nauczanie*; „Podstawy nauki Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego”.

⁸ „Etos”, *Wielki słownik języka polskiego*; „Etyka”, *Wielki słownik języka polskiego*; „Etyka”, *Słownik polskiej terminologii prawosławnej*, 186.

⁹ Prof. J. Błażejowski podczas debaty Polskiej Akademii Umiejętności stwierdził: „Etos stanu akademickiego wymaga, by rzetelnie prowadzić badania i z poszanowaniem zasad etyki upowszechniać zdobytą wiedzę” (Błażejowski, „Etos i etyka”, 97). W ten sposób sygnalizowane jest właściwe wykorzystanie dwóch terminów, z których pierwszy staje się źródłem norm i wartości, drugi zaś bardziej określa metody ich realizacji.

robić”¹⁰. „Jak stwierdza prof. Zbigniew Stawrowski, „pojęcie etosu poprzedza etykę, to etyka rodzi się w ramach etosu i go zakłada jako przedmiot swojego badania i swoich eksplikacji”¹¹. Etyka jest więc refleksją lub badaniami nad etosem¹². W polskiej naukowej terminologii etyka jest postrzegana wyłącznie jako dziedzina filozofii lub „gałąź filozofii praktycznej”, zaś etos uzyskuje dodatkowe znaczenie i jest rozumiany jako „kategoria moralna”¹³. Etyka, na co wskazywał m.in. J. Ratzinger, jest też dodatkowo współcześnie terminem niedokładnym, „który stosowany w sposób mało sprecyzowany, może oznaczać bardzo odmienne treści, do tego stopnia, że pod jego pojęciem mogą się mieścić decyzje i wybory przeciwne sprawiedliwości i prawdziwemu dobru człowieka”¹⁴.

Terminy nauka i nauczanie, zestawione z doktryną lub etosem, wskazują na pewną wzajemną zależność na podobieństwo porównania etosu i etyki, którą wskazali ks. Józef Tischner i prof. Zbigniew Stawrowski¹⁵. Ponieważ doktryna jest wyznawanym systemem wierzeń, zasad, poglądów i twierdzeń, nauka może być rozumiana jako „ogół badań [...], prowadzonych według określonych metod [...] a także wiedza wynikająca z tych badań”¹⁶. Jeśli ograniczylibyśmy się wyłącznie do dyscypliny lub subdyscypliny naukowej skoncentrowanej na doktrynie religijnej, to wykorzystanie terminu nauka byłoby zasadne. Jeśli jednak naszym zamiarem jest ukazanie norm, zasad i wartości, bardziej precyzyjne i pojemne są określenia doktryna lub etos.

Współcześnie, naukowcy postulują ukierunkowanie badań nad relacjami religii i polityki, traktując je różnorodnie: ograniczając je metodologią nauk społecznych¹⁷ lub wpisując je w prze-

¹⁰ Yannaras, *The Freedom of Morality*, 14–15.

¹¹ Stawrowski, „Etos jako kategoria moralna”, 22.

¹² Tischner, *Etyka a historia*, 218.

¹³ Stawrowski, „Etos jako kategoria moralna”, 21–22.

¹⁴ Za: Przesmycki, „Polityka – etyka – Kościół”, 299.

¹⁵ Tischner, *Etyka a historia*, 218.

¹⁶ „Doktryna”, *Internetowa encyklopedia PWN*; „Nauka”, *Wielki słownik języka polskiego*.

¹⁷ W jednej z definicji politologii religii Dariusz Góra-Szopiński („Czym może”, 16–17) wskazuje na konieczność wykorzystywania przez nią narzędzi i metodologii z dziedziny nauk politycznych.

strzeń badań doktrynalnych¹⁸. Niekiedy przez szersze lub nawet interdyscyplinarne ujęcie określonych zagadnień z perspektywy metodologicznej sami wykraczają poza postawione przez siebie granice badań spraw i działań politycznych i wkraczają w przestrzeń społeczną. Z tego też względu, opierając się ponadto na oficjalnie istniejących dokumentach Cerkwi autokefalicznych¹⁹, możemy postulować poszerzenie przestrzeni badawczej i korektę nazwy poprzez zastąpienie przymiotnika „polityczny” przymiotnikiem „społeczny”.

Porządkując kwestię nazewnictwa w oparciu o przedłożoną wyżej analizę, powinniśmy odrzucić termin teologia²⁰ i zastąpić go szerszymi pojęciami doktryna lub etos. W interesującej nas analizie dotyczącej relacji ze światem oba terminy są w pełni właściwe i nie naruszają obszaru badawczego. Ostateczna decyzja powinna uwzględnić termin etos, który został upowszechniony w dokumentach Cerkwi greckiej i rosyjskiej. W zależności od ograniczenia obszaru badawczego do religii lub konkretnej religii powinniśmy uzupełnić nazwę poprzez wprowadzenie nazw własnych organizacji eklezjalnych lub przymiotników „chrześcijański”, „rzymskokatolicki”, „prawosławny”, „islamski”.

W aspekcie analizy dotyczącej Cerkwi prawosławnej podstawowym określeniem powinien się stać: „prawosławny etos społeczny” z wariantami „etos społeczny Cerkwi prawosławnej”, „etos społeczny Kościoła prawosławnego”.

¹⁸ Ciril Hovorun („Orthodox Political Theology”) koncentruje się na teologii politycznej, którą postrzega jako polityczną eklezjologię.

¹⁹ „Osnovy social’noj koncepcii”; „Ihper tis tu kosmu Zois”.

²⁰ Kardynał Joseph Ratzinger, późniejszy papież Benedykt XVI, z perspektywy rzymskokatolickiej doktryny jednoznacznie wskazał, że „polityka nie należy do sfery teologii lecz etosu, którego ostatecznym uzasadnieniem może być, co prawda, tylko teologia” (Czekalski, „Teologia polityczna”, 90; Ratzinger, *Kościół – Ekumenizm – Polityka*, 253).

3. Wstępna charakterystyka prawosławnego etosu społecznego

Prawosławny etos społeczny powinien być rozumiany jako ogół norm, wartości i wzorców postępowania dotyczących relacji ze światem i społeczeństwem, które są autorytatywne, powszechnie przyjęte i obowiązujące wspólnotę Cerkwi prawosławnej oraz stanowią integralny element prawosławnej doktryny.

Metodologia prawosławnego etosu społecznego musi być spójna z metodologią prawosławnej eklezjologii, która w mówieniu o Cerkwi jest świadoma jej Bożych i ludzkich aspektów oraz współistniejących wymiarów horyzontalnego i wertykalnego²¹. Ponieważ wskazane relacje ze światem również powinny być zgodne ze wzorem prawosławnej eklezjologii, możemy je za Christosem Yannarasem określić jako relacje oparte na *kinonii*, lub wspólnotowości eucharystycznej²². Ujęcie relacji w ramy eklezjalne pozwala określić ich cel, którym z perspektywy Cerkwi, zarówno w aspekcie wewnętrznym (tj. relacji we wspólnocie), jak i zewnętrznym (tj. w stosunku do społeczeństwa nieprzynależącego do Cerkwi prawosławnej), jest dążenie do utworzenia „zgromadzenia”, co oznacza budowę więzi i odnalezienie jedności w Chrystusie²³. Yannaras określił wewnętrzny wymiar tej relacji jako kosmologiczny²⁴.

W definicji opisano autorytatywne, powszechnie przyjęte i obowiązujące normy, tym samym wskazując na ich znaczenie i powagę, jak również podkreślając ich dobrowolne i bezwarunkowe przyjęcie²⁵. Cecha dobrowolności akceptacji wyróżnia prawosławny etos społeczny od świeckich idei politycznych i większości teorii teologii politycznej²⁶. Opiera się na świadomym uznaniu autorytetu doktryny i dobrowolnym dążeniu do jej realizacji.

Definicja zawiera w sobie relację Cerkwi ze społeczeństwem, z władzą państwową, stosunek do modeli władzy, idei społecznych, koncepcji politycznych. Nie ogranicza się do zjawisk

²¹ Ławreszuk, *Prawosławie wobec tendencji nacjonalistycznych*, 11.

²² Yannaras, *The Freedom of Morality*, 77–78.

²³ Yannaras, *The Freedom of Morality*, 81–82.

²⁴ Yannaras, *The Freedom of Morality*, 86–87.

²⁵ Tofiluk, „Znaczenie autorytetu”, 164.

²⁶ Yannaras, *The Freedom of Morality*, 201.

zinstytucjonalizowanych lecz otwiera się na przestrzeń mniej formalnych relacji i może dotyczyć wyodrębnionych mniejszych społeczności: np. grup zawodowych, mniejszości narodowych lub rodzin.

W opublikowanym w 2021 roku dokumencie Patriarchatu Konstantynopolitańskiego „Za życie świata. Etos społeczny Cerkwi prawosławnej” zawarto szeroki i uniwersalny sposób analizy kwestii relacji Cerkiew–społeczeństwo²⁷. Drugi rozdział dokumentu zatytułowany „Cerkiew w przestrzeni publicznej” wskazuje, że kwestia relacji Cerkwi obejmuje: systemy polityczne, formy rządów (§ 8–9), zagadnienia swobód obywatelskich (§ 10), patriotyzmu, nacjonalizmu i innych koncepcji tożsamościowych (§ 11), sekularyzmu i innych świeckich ideologii (§ 13), zagadnień nierówności ekonomicznej, ubóstwa, konsumpcji, ochrony socjalnej i sprawiedliwości społecznej (§ 32–41), kwestie wojen, pokoju i przemocy (§ 42–49), relacji z innymi wyznaniem (§ 50–60), kwestii praw człowieka (§ 61–67), relacji z nauką, stosunku do rozwoju technologicznego i odpowiedzialności za środowisko naturalne (§ 68–78). Zagadnienia polityczne i charakterystyka wzajemnych relacji nie zostały w tym dokumencie wyodrębnione, lecz zostały potraktowane jako integralny element przestrzeni publicznej. Analogiczne przyporządkowanie było przedstawione w zatwierdzonej w 2000 roku koncepcji socjalnej Cerkwi rosyjskiej²⁸. Oba dokumenty wskazują, że poszczególne analizowane w nich zagadnienia powinny być traktowane według wspólnej metodologii opierającej się na jednakowych zasadach na doktrynie prawosławnej²⁹. Stanowi to tym samym potwierdzenie koncepcji odrzucenia analizy zagadnień stricte politycznych i wyodrębnienia wąskiej przestrzeni badawczej na rzecz badań zagadnień politycznych w ramach szerszej przestrzeni społecznej.

²⁷ „Ihper tis tu kosmu Zois”.

²⁸ „Osnovy social’noj koncepcii”; „Podstawy nauki Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego”.

²⁹ Analogiczne stwierdzenie charakteryzuje rzymskokatolicką naukę społeczną, która „posiada swoją głęboką jednolitość” oraz „ogarnia całą ludzkość i nie zna granic” (Papieska Rada „Justitia et Pax”, *Kompendium nauki społecznej Kościoła*, Wprowadzenie, § 3).

Istotnym poszerzeniem zakresu obu cytowanych wyżej koncepcji społecznych jest odwołanie się do antropologicznej kwestii godności osoby ludzkiej, które zostało zdefiniowane i przyjęte na Świętym i Wielkim Soborze Cerkwi Prawosławnej w 2016 roku. Wychodząc z antropologicznego aksjomatu stworzenia człowieka na obraz i podobieństwo Boże, dokument uzasadnia imperatyw chrześcijańskiego „starania o ochronę godności i wielkości człowieka”, co w rzymskokatolickiej koncepcji kardynała Josepha Ratzingera zostało określone jako „wynikająca z wiary [...] odpowiedzialność społeczna”, zaś w dokumencie Papieskiej Rady „Iustitia et Pax” było scharakteryzowane jako „transcendentna godność”³⁰. Potwierdza to sygnalizowane już wcześniej założenie nierozzerwalności etosu społecznego od prawosławnej antropologii, która staje się dla niego punktem wyjścia. Tym samym antropologiczne nauczanie o godności osoby ludzkiej wyznacza fundamentalne zadanie dla opisywanych w etosie społecznym relacji Cerkwi ze światem. Zadanie to polega na takim oddziaływaniu na świat, które pozwoli na powszechną akceptację chrześcijańskiej oceny człowieka.

Ogół norm prawosławnego etosu społecznego dotyczy zarówno ziemskich struktur eklezjalnych, traktowanych jako zorganizowane hierarchicznie grupy (parafie, diecezje, metropolie, cerkwie lokalne itd.), jak i jednostki wchodzące w jej skład. Wyraża się to poprzez stwierdzenie „obowiązujących wspólnotę Cerkwi prawosławnej”. Trwałe zespolenie jednostek i struktur odpowiada spójności doktrynalnych aksjomatów wyznaczających te same cele i zasady zarówno prawosławnej eklezjologii, jak i prawosławnej antropologii. Podobne założenie, o czym pisze C. Gunning, zostało zawarte w pierwszych dwóch paragrafach opublikowanego w 2021 roku dokumentu Patriarchatu Konstantynopolińskiego „Za życie świata. Etos społeczny Cerkwi prawosławnej”³¹.

Ponieważ Cerkiew funkcjonuje w świecie, jest też elementem świata, podobnie jak członek wspólnoty wiary niezmiennie pozostaje

³⁰ „Misja Cerkwi Prawosławnej”, 76–77; Czekalski, „Teologia polityczna”, 92; Papieska Rada „Iustitia et Pax”, *Kompendium nauki społecznej Kościoła*, Wprowadzenie, § 4.

³¹ Gunning, „For the Life of the World”, 2; „Ihper tis tu kosmu Zois”.

zaangażowany w inne więzy społeczne: rodzinę, naród, grupę zawodową, partię polityczną czy inne mniej lub bardziej formalne grupy. Z tego też względu opisywany w definicji zespół norm, wartości i wzorców porządkuje relacje, które mogą zaistnieć zarówno poza cerkiewnym organizmem, jak i wewnątrz struktury cerkiewnej. Stanowią więc one obiektywne źródło do oceny zjawisk zarówno zewnętrznych, jak i wewnętrznych. Jako autorytatywne, powszechnie przyjęte i obowiązujące nie tylko pozwalają na konstatację stanu rzeczy, lecz również na podejmowanie konkretnych działań przez wykorzystanie aksjomatów dogmatycznych, rozpowszechnionych i uzasadnionych teologumenów oraz określonych zasad i norm, które zostały historycznie przyjęte. Każdy z tych elementów ma jednak swoją wagę autorytetu³², własny ciężar gatunkowy, co wynika z hierarchicznej struktury Cerkwi. Prawosławna doktryna, opierając się na wypracowanej normie spójności, określanej od IV w. jako „consensus patrum”³³, pozwala odnaleźć poszukiwaną odpowiedź bez groźby naruszenia hierarchii wartości elementów doktrynalnych i tym samym unika wypaczenia samej siebie.

Opisywany zespół norm, wartości i wzorców traktowanych jako kluczowe elementy etosu nie pozwala na ich przewartościowanie przez świadectwa wydarzeń historycznych i zmiennych lokalnych koncepcji. Tak jak ortodoksja nie podporządkowuje się i nie jest zależna od ortopraksji, tak też etos społeczny nie rodzi się z działań, lecz – opierając się na aksjomatach wiary – wpływa na moralną ocenę tych ostatnich³⁴.

Definicja wskazuje na to, że prawosławny etos społeczny stanowi integralny element doktryny prawosławnej. To istotne dopowiedzenie ogranicza możliwość przekierowania badań w kierunku analizy stopnia praktycznej realizacji tychże norm, a także wszelkich badań jakościowych i ilościowych. Sygnalizowana w koncepcjach teologii politycznej lub politologii chęć podejmowania badań nad konkretnymi praktycznymi wydarzeniami, może być jednak prowadzona

³² Tofiluk, „Znaczenie autorytetu”, 163–164.

³³ Klinger, „Tradycja starochrześcijańska”, 309.

³⁴ Węgrzecki, „Rozum polityczny”, 176–177, 185; Czekalski, „Teologia polityczna”, 91.

w ramach analizy praktyki realizacji norm prawosławnego etosu społecznego, co jest już przyporządkowane w dyscyplinie badań nad eklezjologią lub badań antropologicznych.

Wewnętrzna zgodność poszczególnych elementów doktryny prawosławnej implikuje również spójność norm etosu społecznego. Normy te opierają się więc zarówno na dogmatycznych prawdach opisujących Boga, świat, człowieka, na Bożych przykazaniach i nakazach zachowanych w Piśmie Świętym, jak również na dziedzictwie tradycji świętych ojców i autorytecie myśli prawosławnej. Ich spójność sprawia, że etos społeczny musi być otwarty i dynamiczny. Otwartość pozwala na ustosunkowanie się do nowych zjawisk, niespotykanych wcześniej sytuacji i wydarzeń. Dynamiczność wyraża się w aktywnych relacjach, w których realizowane są działania wypływające z wzorców etosu społecznego. Dynamiczność oznacza również nieustanną troskę o zachowanie właściwego balansu, który uniemożliwi dominację wybranego elementu doktrynalnego i pominięcia pozostałych. Christos Yannaras, wskazując na normy etosu opierające się na liturgicznych, sakramentalnych zasadach Cerkwi, wyjaśnia, że wypływają one równomiernie ze wszystkich cerkiewnych misterii. Niebezpieczeństwem utraty balansu mogłoby być zniewolenie etosu i podporządkowanie go jedynie wybranej normie³⁵. Analizując życie sakramentalne, Yannaras wskazał na normy etosu wypływające z poszczególnych misterii. Jeśli misterium chrztu ukierunkowuje na „zjednoczenie ze wspólnotą”, „dążenie do niezniszczalności i ciągłości [życia]”, „formowanie naturalnej, właściwej egzystencji jako hipostazy w prawdziwym życiu w zjednoczonej miłości wspólnocie”³⁶, to normy te nie mogą zostać pominięte czy ustępować innym sakramentalnym normom etosu. Niebezpieczeństwo takie, w perspektywie eklezjalnej, uwidacznia się podczas wyróżnienia misterium kapłaństwa i przeakcentowania norm pasterskiej odpowiedzialności, nauczania i władzy. Z łatwością może to doprowadzić do przewartościowania etosu w kierunku „opieki”, „wychowania”, „nauczania”, „rodzicielsko/pasterskiej

³⁵ Yannaras, *The Freedom of Morality*, 137.

³⁶ Yannaras, *The Freedom of Morality*, 139–140.

odpowiedzialności”³⁷. Wynikająca z wyodrębnienia pojedynczych norm lub wartości dominacja „odpowiedzialności” Cerkwi lub jej pasterzy, w naturalny sposób może doprowadzić do poczucia zdjęcia odpowiedzialności z jednostki, a nawet do podporządkowania jej woli „nauczyciela”.

Z tego względu, dynamizm prawosławnego etosu społecznego jest wymagany do zachowania spójności i harmonijnego, całościowego zachowania norm doktrynalnych. Jest to nieustanna stabilizacja wielu elementów sterujących ziemską wspólnotą zmierzającą do Królestwa Niebiańskiego.

Integralność z prawosławną doktryną wskazuje również na ponadczasowość prawosławnego etosu społecznego. Zgodnie z przyjętą podczas Wielkiego i Świętego Soboru Cerkwi Prawosławnej deklaracją etos opiera się na przykazaniu Chrystusa (Mt 28,19) i „stanowi ponadczasową misję Cerkwi”³⁸.

Prawosławny etos społeczny może i powinien być uznany zarówno jako element prawosławnej eklezjologii, jak i antropologii³⁹. Przy wzajemnym wielowątkowym powiązaniu eklezjologii i antropologii trudnym byłoby ograniczyć etos społeczny wyłącznie do wymiaru wspólnotowego i tym samym zamknąć ją w sferze zagadnień eklezjalnych. Etos wskazuje bowiem normy, które obowiązują nie tylko wspólnotę lecz również dotyczą jednostek. Te normy są więc jednocześnie kluczem eklezjalnym i kluczem antropologicznym. Stąd odwołania do prawosławnego etosu społecznego powinny być wykorzystywane w badaniach dotyczących wszelkich przejawów działalności cerkiewnej – zarówno w skali wspólnotowej, zyskując wówczas charakter badań eklezjalnych, jak i w skali indywidualnej, stając się elementem badań antropologicznych. W ten sposób również polityczno-społeczne analizy działalności, wpływu czy relacji instytucji cerkiewnych bądź jednostek cerkiewnych – zarówno wewnętrznych, jak i sięgających na zewnątrz – mogą być traktowane jako badania w przestrzeni praktycznej realizacji norm prawosławnego etosu społecznego. Przykładem tego typu badań w przestrzeni

³⁷ Yannaras, *The Freedom of Morality*, 155–157.

³⁸ „Misja Cerkwi Prawosławnej”, 76.

³⁹ Gligorić, „Christos Yannaras’s Conception”, 261–262.

wewnętrznej mogą być jakościowe lub ilościowe analizy dotyczące realizacji zasady soborowości. W przestrzeni zewnętrznej mogą się nimi stać analizy stopnia zależności między określoną strukturą cerkiewną a władzą świecką lub jakąkolwiek instytucją polityczno-społeczną⁴⁰. Wszystkie te badania mogą oscylować zarówno wokół analizy i charakterystyki istniejących zjawisk, jak też stanowić postulaty badawcze i wnioski kierunkujące dalsze działania wspólnoty lub jednostki. Przykładem opracowań zawierających postulaty nieformalne mogą być wszelkiego rodzaju naukowe analizy współczesnych teologów lub zespołów teologicznych⁴¹. Formalne postulaty zapisane w randze postanowień kanonicznych możemy zaś odnaleźć m.in. w najnowszych postanowieniach Wielkiego i Świętego Soboru Cerkwi Prawosławnej na Krecie w 2016 roku⁴².

Unikając wykorzystania terminu „teologia”, definicja nie wprowadza mylnego przekonania o wyłączeniu boskich źródeł norm. Przedstawia Cerkiew, w zgodzie z prawosławną doktryną, jako bogoludzki organizm, który nie jest z tego świata lecz jednocześnie istnieje w tym świecie, realizując swoje zadanie, które jest służbą lub posługą (por. Łk 22,27). Bogoludzkość Cerkwi wynika z Bosko-ludzkiej natury Jezusa Chrystusa, jednak istniejąc w świecie i składając się z wielości jej członków, nie aspiruje do przynależnej jedynie Bogu doskonałości tej cechy⁴³.

Definicja znajduje również swoje uzasadnienie w publikowanych w prawosławiu oficjalnych opracowaniach i zachowuje zgodność z kierunkiem rozważań naukowców zajmujących się prawosławną

⁴⁰ Przykładowe zagadnienia podejmuje m.in. Čapnin, *Sistemnye problemy pravoslaviâ* oraz Kałużny, „De Facto or De Iure?”, 182–190.

⁴¹ Przykładem opracowania nieformalnych postulatów opartych na prawosławnej eklezjologii i dotyczących zagadnień wewnętrznych i zewnętrznych o charakterze społecznym i politycznym może być opracowanie z 2011 roku: Bos – Forest, *For the Peace from Above*.

⁴² Polski przekład dokumentów soborowych został opublikowany w publikacji „Studia i dokumenty ekumeniczne” z 2017 roku. Większość z przyjętych postanowień dotyczy bezpośrednio zagadnień relacji Cerkwi ze światem („Autonomia i sposób jej ogłaszania”; „Misja Cerkwi Prawosławnej”; „Orędzie Świętego i Wielkiego Soboru”; „Prawosławna diaspora”; „Przesłanie Wielkiego i Świętego Soboru”; „Relacje Cerkwi Prawosławnej”).

⁴³ „Osnovy social’noj koncepcii”, I.2.

teologią, z uwzględnieniem powiązanych lub wyodrębnionych subdyscyplin: eklezjologii, teologii dogmatycznej, zasadniczej, porównawczej, moralnej i prawa kościelnego.

Wnioski

Prawosławny etos społeczny niweluje problemy wynikające z analiz prowadzonych w przestrzeni badań politologii religii lub teologii politycznej. Opierając się na doktrynie, stanowi jednolity i spójny system, w którym powinniśmy odnaleźć odpowiedzi na wszelkie relacje i interakcje Cerkwi ze światem. Łącząc relacje jednostek i relacje wspólnotowe, jest syntezą prawosławnej eklezjologii i antropologii, wskazując na ideał tych relacji, które powinny być realizowane zarówno wewnątrz wspólnoty religijnej, jak i w interakcjach tejże wspólnoty ze światem zewnętrznym.

Prawosławny etos społeczny wpływa na właściwe zrozumienie norm eklezjalnych i antropologicznych. Nie pozwala na akceptację często spolaryzowanego postrzegania Cerkwi jako wyłącznie zorganizowanej hierarchicznie instytucji lub jako doktrynalnych idei pozbawionych praktycznego wymiaru.

Nauka społeczna Cerkwi prawosławnej porządkuje i jednocześnie znacznie poszerza przestrzeń badawczą i pozwala na obiektywną analizę relacji wspólnoty ze społeczeństwem. Normy etosu społecznego ukazują te relacje w sposób ponadczasowy. Unikając pokusy sankcjonowania wyłącznie historycznych przykładów, koncentrują się na przedstawieniu ontologicznych wartości doktryny prawosławnej⁴⁴. Postanowienia Wielkiego i Świętego Soboru Cerkwi Prawosławnej z 2016 roku, dokumenty Cerkwi greckiej z 2021 roku i rosyjskiej z 2000 roku oraz przedstawione w niniejszym artykule analizy jednoznacznie wskazują spektrum zagadnień, które stanowią tematy poddane badaniom prawosławnego etosu społecznego. Wszystkie one, w ramach spójnej metodologii, podlegają tym samym aksjomatom, powinny realizować te same przykazania i uwzględniać te same kryteria. Stąd spójne opracowanie i przedstawienie prawosławnego etosu społecznego pozwala uniknąć fragmentacji,

⁴⁴ Yannaras, *The Freedom of Morality*, 195.

w której każde z zagadnień społecznych, politycznych, ekonomicznych, kwestii praw i swobód obywatelskich, ochrony środowiska, rozwoju technologii, przemocy, wojny, chorób, niepełnosprawności, sprawiedliwości, nacjonalizmu (i wielu innych) byłyby rozpatrywane w ramach zamkniętej, zindywidualizowanej metodologii i w obszarze własnej, zindywidualizowanej przestrzeni badawczej. Współczesne propozycje teologii politycznych wyraźnie pokazują, że fragmentacja taka istnieje i niejednokrotnie prowadzi do przyjęcia diametralnie różnych założeń badawczych, co w oczywisty sposób rodzi wielość i sprzeczność wniosków. Współczesne propozycje wypracowania odrębnej subdyscypliny badań stricte politycznych wydają się więc być nieuzasadnione.

Wszystkie zagadnienia, których dotyczy prawosławny etos badawczy, objęte są wspólną szeroką przestrzenią badawczą, ujedynoliczonym i uporządkowanym zestawem aksjomatów, co pozwala na wypracowanie spójnych i zbieżnych wniosków.

Dalsze badania skoncentrowane na prawosławnym etosie społecznym pozwolą na pełniejsze przedstawienie roli Cerkwi w świecie, jej zadań i zobowiązań względem społeczeństwa, a także jej działań i relacji wewnętrznych. Systematyczna praca naukowa pozwoli na przedstawienie współczesnej struktury eklezjalnej w rzeczywistym świecie, która będąc „nie z tego świata”, aktywnie i niezmiennie realizuje swą misję nadaną jej przez Zbawiciela.

Orthodox Social Ethos: Definition and Preliminary Characteristics

Abstract: This article formulates and justifies the definition of the Orthodox social ethos, which is an alternative to the diverse concepts of political theologies that are criticized in the theological environment. The development and justification of the definition of Orthodox social ethos, its location in the space of Orthodox doctrine, the resulting assignment of necessary axioms, as well as the preliminary characterization of the issues covered by it, will allow for a precise definition of its tasks, research space and appropriate methodology. The implementation of the goals indicated in the article will allow for a systematic presentation of the norms of the Church's relationship with the world, as well as their further comparative analysis, taking into account the differences existing in the Orthodox environment, the social teaching of the Church developed in the Roman Catholic Church, as well as numerous concepts of political theology.

Keywords: political theology, Orthodoxy, doctrine, Orthodox social ethos, Church, ecclesiology

Bibliografia

- Aleksiejuk, A., „Podstawy społecznej koncepcji Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego: problemy bioetyki i ekologii”, *Elpis* 22 (2020) 95–105. DOI <https://doi.org/10.15290/elpis.2020.22.12>.
- Asproulis, N., „Doing Orthodox Political Theology Today Insights from the Document *For the Life of the World: Toward a Social Ethos of the Orthodox Church* (2020)”, *Review of Ecumenical Studies Sibiu* 13/1 (2021) 16–30. DOI <https://doi.org/10.2478/ress-2021-0002>.
- „Autonomia i sposób jej ogłaszania” (tłum. A. Kuźma – J. Charkiewicz – J. Betlejko), *Studia i Dokumenty Ekumeniczne* 1/80 (2017) 94–96.
- Błażejowski, J., „Etos i etyka jako zasady pracy pracowników nauki”, *Etos i etyka w badaniach i w nauczaniu* (red. L. Suchanek; Kraków: Polska Akademia Umiejętności 2020) 97–99.
- Bos, H., – Forest, J., *For the peace from above: An Orthodox Resource Book on war, peace and nationalism* (New York, NY: Orthodox Research Institute 2011).
- Čapnin, S. (red.), *Sistemnye problemy pravoslaviâ: analiz, osmyslenie, poisk rešenij. Materialy pervogo seminaria* (Moskwa: Proekt «Sobornost’» 2020).
- Czekalski, R., „Teologia polityczna i jej krytyka na przykładzie dwóch wielkich teologów J.B. Metz’a i J. Ratzinger’a”, *Seminare* 26 (2009) 85–96.
- „Doktryna”, *Internetowa encyklopedia PWN* (Wydawnictwo Naukowe PWN 2019), <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/doktryna;4008020.html> (dostęp 17.10.2023).
- „Etos”, *Wielki słownik języka polskiego* (red. P. Źmigrodzki; 2020), <https://wsjp.pl/haslo/podglad/104162/etos> (dostęp 22.10.2023).
- „Etyka”, *Wielki słownik języka polskiego* (red. P. Źmigrodzki; 2020), https://wsjp.pl/haslo/do_druku/32554/etyka (dostęp 13.10.2023).
- „Etyka”, *Słownik polskiej terminologii prawosławnej* (red. W. Przyczyna – K. Czarnecka – M. Ławreszuk; Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 2022) 186.
- Gligorić, M., „Christos Yannaras’s Conception of State, Society and Politics and the Greek Apophatic Tradition”, *Interdisciplinary Journal for Religion and Transformation in Contemporary Society* 7/1 (2021) 261–282. DOI <https://doi.org/10.30965/23642807-bja10017>.
- Gunning, C.H., „For the Life of the World: Toward a Social Ethos of the Orthodox Church. A Study Guide” (2021), <https://www.goarch.org/social-ethos?fbclid=IwAR2RSPrgYRhPfAgT9p2iIQkd9wqtOYJ74Gtjnpmyq9xYdxshwqr6U1FJFiY> (dostęp 22.10.2023).

- Hovorun, C., „Orthodox Political Theology”, *St Andrews Encyclopaedia of Theology* (red. B.N. Wolfe), <https://www.saet.ac.uk/Christianity/OrthodoxPoliticalTheology> (dostęp 25.09.2023).
- „Ihper tis tu kosmu Zois. To kinoniko itos tis Ortodoksias Eklisias”, *Greek Orthodox Archdiocese of America* (2021), <http://tinyurl.com/bj9p8ukb> (dostęp 22.10.2023).
- Kałużny, T., „De Facto or De Iure? Ukrainian Autocephaly as a Contentious Issue in Orthodoxy”, *Collectanea Theologica* 93/3 (2023) 175–200. DOI <https://doi.org/10.21697/ct.2023.93.3.07>.
- Klinger, J., „Tradycja starochrześcijańska w doktrynie i duchowości Kościołów Wschodnich”, *Studia Theologica Varsaviensia* 9/1 (1971) 303–320.
- Kostiuczuk, J., *Spoleczne nauczanie Kościoła prawosławnego* (Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna 2018).
- Kozłowski, R., „Z eklezjologii o. Mikołaja Afanasjewa”, *Elpis* 5/7–8 (2003) 69–86.
- Ławreszuk, M., *Prawosławie wobec tendencji nacjonalistycznych i etnofiletycznych* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper 2009).
- „Misja Cerkwi Prawosławnej we współczesnym świecie” (tłum. A. Kuźma – J. Charkiewicz – J. Betlejko), *Studia i Dokumenty Ekumeniczne* 1/80 (2017) 75–86.
- Mitralaxis, S., „The Eucharistic Community is Our Social Program: On the Early Development of Christos Yannaras’ Political Theology”, *Political Theology* 20/4 (2019) 311–330. DOI <https://doi.org/10.1080/1462317X.2017.1402550>.
- „Nauka”, *Wielki słownik języka polskiego* (red. P. Żmigrodzki; 2020), https://wsjp.pl/haslo/do_druku/6279/nauka (dostęp 19.10.2023).
- „Orędzie Świętego i Wielkiego Soboru Cerkwi Prawosławnej” (tłum. A. Kuźma – J. Charkiewicz – J. Betlejko), *Studia i Dokumenty Ekumeniczne* 1/80 (2017) 114–132.
- „Osnovy social’noj koncepcii Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi”, *Russkaja pravoslavnaja cerkov’* (2008), <http://www.patriarchia.ru/db/text/419128.html> (dostęp 22.10.2023).
- Papieska Rada „Justitia et Pax”, *Kompendium nauki społecznej Kościoła* (Kielce: Jedność 2005).
- „Podstawy nauki Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego o godności, wolności i prawach człowieka” (tłum. H. Paprocki), *Elpis* 12 (2010) 299–427.
- „Prawosławna diaspora” (tłum. A. Kuźma – J. Charkiewicz – J. Betlejko), *Studia i Dokumenty Ekumeniczne* 1/80 (2017) 87–93.
- „Przesłanie Wielkiego i Świętego Soboru Cerkwi Prawosławnej” (tłum. A. Kuźma – J. Charkiewicz – J. Betlejko), *Studia i Dokumenty Ekumeniczne* 1/80 (2017) 133–138.

- Przesmycki, K.P., „Polityka – etyka – Kościół. Wzajemność relacji w świetle tekstów Josepha Ratzingera – Benedykta XVI”, *Annales. Etyka w Życiu Gospodarczym* 15 (2012) 297–311. DOI <https://doi.org/10.18778/1899-2226.15.26>.
- Ratzinger, J., *Kościół – Ekumenizm – Polityka* (tłum. J. Kruczyńska; Poznań – Warszawa: Pallottinum 1990).
- „Relacje Cerkwi Prawosławnej z pozostałym światem chrześcijańskim” (tłum. A. Kuźma – J. Charkiewicz – J. Betlejko), *Studia i Dokumenty Ekumeniczne* 1/80 (2017) 107–113.
- Stawrowski, Z., „Etos jako kategoria moralna a środowisko akademickie”, *Etos i etyka w badaniach i w nauczaniu* (red. L. Suchanek; Kraków: Polska Akademia Umiejętności 2020) 21–28.
- Tischner, J., *Etyka a historia. Wykłady* (Kraków: Instytut Myśli Józefa Tischnera 2008).
- Tofiluk, J., „Znaczenie autorytetu w praktycznym życiu Kościoła”, *Elpis* 10 (2008) 163–175.
- Węgrzecki, K.J., „Rozum polityczny a supozycje z teologii krzyża Josepha Ratzingera”, *Chrześcijaństwo, Świat, Polityka* 22 (2019) 176–185. DOI <https://doi.org/10.21697/csp.2018.22.1.11>.
- Yannaras, C., *The Freedom of Morality* (tłum. E. Briere; Crestwood, NY: St Vladimir’s Seminary Press 1984).